

УДК 338.43

О. А. ШУЛЬГА

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ТЕОРІЯ ТА ДОСВІД РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано хід та результати ринкових перетворень в аграрному секторі економіки України. Узагальнено та систематизовано причини аграрної кризи. Зроблено висновок, що основним прорахунком при здійсненні трансформації економіки було неврахування її інституціональних особливостей, які визначають рекомбінаційний потенціал економіки.

It was analysed the progress and the results of the market reforms in the agricultural sector of Ukraine. Generalized and systematized causes of the agrarian crisis. It was concluded that the major setbacks in the implementation of transforming the economy were ignoring the institutional features that define the recombination potential of the economy.

Ключові слова: реформи, аграрний сектор, шокова терапія, рекомбінаційний потенціал економіки.

Сьогодні проводиться курс на поглиблення ринкових реформ в економіці. В аграрному секторі ці зміни пов'язують із завершенням земельної реформи, формуванням нового та вдосконаленням діючого інституціонального середовища. Вирішення цих питань є дати поштовх для розвитку сільського господарства та інших сфер АПК. Однак, різноманітність та неоднозначність поглядів вчених і політиків з цього приводу свідчить про відсутність конкретної концепції їх розв'язання, яка мала б комплексний, системний характер та визначала б роль держави при реформуванні аграрних відносин. Саме тому в сучасних умовах існує необхідність в теоретичному аналізі і узагальненні здійснених ринкових трансформацій в аграрному секторі економіки та визначення перспектив подальших перетворень.

Вагомий внесок у дослідження трансформаційних процесів в економіці України в цілому та аграрному секторі зокрема зробили такі вчені-економісти, як А.П. Гайдучський, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, О.М. Могильний, В.В. Юрчишин та інші. Проте ряд питань все ж залишаються недостатньо розв'язаними.

Мета статті – проаналізувати результати ринкових трансформацій в аграрному секторі економіки та визначити прорахунки і помилки при їх проведенні.

Загальноприйнятною є думка, що Україна перейшла до радикальної моделі реформ слідом за Росією з причини пов'язаності економік. Однак, тут не враховується той факт, що обрана модель розроблялася спеціалістами МВФ і Світового банку, які під реалізацію запропонованих ними заходів надавали фінансову підтримку постсоціалістичним країнам. Саме відсутність власного досвіду здійснення ринкових трансформацій та бажання отримати фінансову допомогу для проведення трансформаційних перетворень слугували однією з причин вибору моделі «шокової терапії». Другою причиною, чи не найважливішою, були політичні настрої реформаторів-демократів, які намагалися якнайшвидше зруйнувати попередню економічну систему, аби не відбулося її відродження у майбутньому.

Варто зазначити, що в Україні на початку трансформації економіки пропонувалося декілька моделей трансформаційних перетворень. Найпоширенішими з них були:

- 1) ліберальна модель;
- 2) модель державного управління;
- 3) модель розвитку, заснована на підтримці національних макротехнологічних пріоритетів.

Прихильниками першої моделі, яка передбачала радикальний варіант проведення ринкових трансформацій, були Ю. Єхануров, В. Лановий, В. Пинзеник, Р. Шпек та ін. Виходячи з необхідності спрямувати економіку у її природне русло, вони виступали за лібералізацію цін та торгівлі, зменшення державного втручання в економіку, різке скорочення державних дотацій, проведення масової, швидкої приватизації державних підприємств. Тобто вони стояли на позиціях неокласиків, які розглядають ринок як головний засіб координації діяльності суб'єктів економіки, виступаючи за мінімізацію участі держави в економіці та за швидке і повне руйнування соціалістичних форм організації. Тому метою трансформаційних перетворень, на їхню думку, є фінансова стабілізація грошової системи та впровадження ринкових інновацій.

Причому фінансова стабілізація має бути досягнута монетарними методами, а саме: шляхом скорочення бюджетних витрат на соціальні потреби та підтримку державних підприємств. Такі заходи зумовлені тим, що зростання державних видатків веде або до зростання рівня оподаткування, або до дефіциту бюджету та інфляції. Тому роль держави в основному зводиться до проведення жорсткої бюджетної та грошово-кредитної політики. Пропоновані заходи з обмеження сукупного попиту мали виправити ситуацію, що виникла в результаті надлишку грошової маси, не допустити фінансової

дестабілізації. У результаті макроекономічної стабілізації мала встановитися загальна рівновага. Всі інші питання ринку мав розв'язати автоматично.

Таким чином, неокласики виступали за якнайшвидшу лібералізацію всіх сфер життя, яка мала забезпечити формування нової системи макроекономічного регулювання, та форсовану приватизацію державної власності і розвиток приватного сектору, адже вважали, що лише приватна власність може бути ефективною. На їхню думку, поступові зміни гальмують прогресивні зміни в структурі виробництва та можуть призвести до відновлення попередньої системи макроекономічного регулювання.

Представниками другої моделі були А. Абалкін, Т. Ковальчук, М. Павловський та ін. Вони виступали за побудову двосекторної моделі трансформаційних перетворень, а тому пропонували поділ економіки на державний і ринковий сектори, припинення великої приватизації і здійснення націоналізації цілих галузей, надання пільг підприємствам АПК, захист внутрішнього ринку та ін. Тобто це був поміркований варіант проведення реформ. Він спирався на положення посткейнсіанців, які вважали, що не варто поспішати при розв'язанні завдань макроекономічної стабілізації та лібералізації. Йдеться про те, що політика макроекономічної стабілізації та лібералізації за умов неадаптованості підприємств до роботи в нових умовах призводить до кризи неплатежів та падіння виробництва. Щодо приватизації, то приватизація державних підприємств не призведе до швидкої зміни їх поведінки, оскільки консервуватиме в собі попередню структуру, натомість лише відбудеться розрив економічних зв'язків між підприємствами, що негативно позначиться на обсягах виробництва. Тому доцільніше кошти, призначені для приватизації, направити на створення та підтримку нових приватних підприємств, які формуватимуть нові правила і поведінку відповідно до умов господарювання. Таким чином, прихильники регулювання пропонують, у першу чергу, створювати інститути.

Крім того, посткейнсіанці вказують на численні недоліки ринку, які повинні компенсуватися за допомогою політики держави й пропонують перебудувати деякі колишні координуючі інститути, а не знищувати їх. Наголошують вони також на необхідності державного втручання у фінансову сферу і жорстке регулювання діяльності фінансових посередників, пояснюючи це наявною в економіці невизначеністю та асиметричністю розподіленою інформації, які перекручують структуру відносних цін.

Щодо третьої моделі, яка ґрунтується на підтримці макротехнологічних пріоритетів, то вона знайшла своє відображення в інноваційній моделі економічного зростання, яка була запропонована А. Гальчинським, В. Гейцем та В. Семиноженком. Ця модель спиралася на положення неоінституціональних теорій, які обґрунтовували необхідність врахування при трансформації економіки специфічних умов кожної країни. Крім того, неоінституціоналісти вважали перехідну економіку класичним прикладом існування трансакційних витрат. Це обумовлено зміною старої інституційної структури і незрілістю нової структури, нездатністю слабкої держави забезпечити виконання контрактів, що породжує додаткові трансакційні витрати у підприємців. Однак розміри витрат ринкової трансформації можуть істотно різнитися. Тому спочатку треба досягнути певної макроекономічної стабільності (стримування інфляції на рівні до 10 % в рік; підтримка високого рівня зайнятості; збереження високих темпів зростання на рівні 5 % на рік; створення необхідної інфраструктури та ін.). Вони вважали за доцільне, в умовах нерозвиненості створених господарських структур та неефективної діяльності держави, зосередитися на створенні інститутів, які змогли б забезпечити ефективну макроекономічну координацію.

Таким чином, зазначені вище моделі передбачали два варіанти трансформації – або швидких змін (шокотерапія) або поступових (градуалізм). Успіх проведення швидких реформ пояснюється тим фактом, що відповідно до зниження швидкості реформ відбудеться зростання витрат структурної перебудови. Тобто припускається, що кілька часткових реформ обходяться дорожче, ніж одна масштабна реформа, яка є рівнозначною сумі дрібних. Крім того, за повільних реформ відбувається ще більше загострення соціальних проблем. Хоча за певних умов (наприклад, в умовах монополізації) поступові реформи можуть бути пов'язані з меншими витратами, аніж радикальні. Головним заходом вони вважають проведення швидкої приватизації державних підприємств. На їхню думку, це має створити передумови для структурної перебудови підприємств і позитивно позначитися на ефективності їх діяльності. Крім того, підкреслюється позитивний вплив лібералізації цін на продуктивність і інвестування.

Прихильники градуалістської політики схиляються до поступовості, поміркованості при проведенні реформ. На їхню думку, реформи потребують часу для здійснення структурних змін та побудови ринкових інститутів. Припускається, що зі збільшенням швидкості реформ відбудеться зростання витрат. Так, швидко проведена лібералізація цін і торгівлі призводить до спаду обсягів виробництва і скорочення зайнятості, зменшення соціальних видатків – до загострення соціальних проблем, падіння життєвого рівня населення. Підкреслюється ресурсо- і капіталомісткість перехідного періоду, його тривалість. Тому провідна роль відводиться стабілізації виробництва.

Градуалісти виступають за поступову приватизацію. На їхню думку, цей процес слід розпочинати з приватизації малих і середніх підприємств, що дозволить в майбутньому, коли з'явиться значний прошарок підприємств, здійснити приватизацію крупних державних підприємств. Крім того, вони вважають, що при поступовому проведенні реформ відбувається меншою мірою загострення соціальних проблем, а тому і ризик відмови від ринкових реформ з боку населення є мінімальним. Згідно даного підходу, за стабільного

стану економіки напередодні реформ, за наявності сильного уряду і браку ринкових інститутів поступові реформи більш виправдані, ніж за політичної нестабільності.

Прикладом успішного проведення трансформації економіки згідно градуалістського підходу є Китай, якому вдалося уникнути трансформаційного спаду. Тут передбачався поступовий перехід до ринкової економіки, розрахований на декілька десятиріч, при збереженні планового механізму та використання в перехідний період як економічних, так і адміністративних методів управління. Сфера дії планового господарського механізму скорочувалась поступово по мірі появи елементів ринкових відносин. Напевно, саме завдяки такому переходу не відбулося падіння темпів економічного розвитку та життєвого рівня населення. Звичайно, що країни СНД, за умов повного зруйнування планового господарського механізму, не могли використати в повній мірі переваги побудови ринкової економіки «по-китайськи».

Як відомо, в Україні реалізовувалася ліберальна модель трансформації економіки з використанням методів «шокової терапії». Вона була запропонована зарубіжними радниками і МВФ і зводилася до наступних позицій: 1) усунення держави з економіки та, зокрема, від втручання держави в банківсько-фінансову діяльність; 2) прискорена приватизація; 3) відкритість економіки; 4) лібералізація цін; 5) пріоритет макроекономічної стабілізації; 6) здійснення реформ за кошти Заходу виключно під логіку запропонованих ними перетворень. Для досягнення позитивних результатів вимагалось послідовне і швидке проведення реформ.

Як свідчить практика трансформаційних перетворень, в Україні зазначені заходи проводилися непослідовно і із різною швидкістю. Саме у цьому бачать причину тривалого трансформаційного спаду розробники ліберальної моделі. Однак, варто зазначити, що навіть за умови цілковитого виконання складових запропонованої МВФ реформи, в економіці все рівно не відбулося б прогресивних зрушень і зростання. Адже ніяких серйозних наукових обґрунтувань і фундаментальних основ запропонований шаблон здійснення реформ для постсоціалістичних економік не мав. Ще у 1992 році у Відні в «Резолюції міжнародної конференції з реформ у Центральній і Східній Європі» було записано, що рекомендації МВФ назвали крах, що виживають, як правило, тільки ті, хто їх порушує [3, с.31].

Запропонована модель «ринкового шоку» базувалася на досвіді ринкової трансформації країн, в яких вже до початку реформ існувала ринкова економіка, певна ринкова інфраструктура, клас підприємців. Проте економіка була переобтяжена надмірним і не завжди ефективним державним сектором та домінуванням командних методів управління. Саме така модель ринкових реформ була запропонована МВФ Україні і іншим постсоціалістичним країнам, в економіці яких була відсутня (або відіграла незначну роль) приватна власність, існування ринку було формальним, не створена відповідна ринкова інфраструктура, не сформовано класу підприємців.

Таким чином, хоча і порушувалася послідовність при проведенні реформ, однак кризовий стан економіки України спричинений вибором революційного варіанту проведення реформ, що передбачав повне руйнування попередньої системи. Про це свідчать і результати досліджень відомих американських і російських вчених-економістів, які заявили про неефективність з економічної і політичної точки зору «шокової терапії» та запропонували альтернативу руйнівному радикально-ліберальному реформуванню, виступаючи за поступовість в здійсненні реформ за прикладом Китаю та нових індустріальних країн Азії.

Ускладнювався процес реформування відсутністю в Україні чіткої стратегії ринкових перетворень в аграрному секторі, не визначеністю етапів трансформації та цілей, які мали бути досягнуті на кожному з них. У результаті кожен наступний етап реформ проводився за відсутності належних економічних умов для його здійснення. Згадаймо лише здійснення різкої лібералізації цін при збереженні державної монополії, приватизацію в умовах відсутності первісного нагромадження капіталу, що призвело до «прихватації» і розкрадання загальнонародного багатства, відкритість економіки за відсутності стабільної національної грошової одиниці та ін.

Найбільшого удару по сільському господарству було завдано саме лібералізацією цін, яка проводилася в умовах обмеженого втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання, припинення державної підтримки галузі і відкритості економіки країни. В умовах швидкої лібералізації цін відбулося зростання цін на ресурси, зазнали знецінення заощадження населення і доходи підприємств, а здійснювана в таких умовах жорстка грошово-кредитна політика призвела до скорочення грошової маси і призвела до кризи неплатежів, поширенні бартеру. Різке зростання цін на ресурси, в умовах, коли ціни на сільськогосподарську продукцію продовжували регулюватися, викликало інфляцію витрат, що негативно позначилося на фінансовому стані сільськогосподарських підприємств. Знецінення доходів сільгоспвиробників та зменшення в умовах інфляції реальних доходів населення призвели до падіння як споживацького, так і інвестиційного попиту. Це, в свою чергу, спричинило падіння виробництва. Таким чином, скорочення грошової маси та бюджетного дефіциту з метою фінансової стабілізації не призвело до перерозподілу ресурсів на користь ефективно працюючих підприємств, не забезпечило технологічної модернізації виробничого потенціалу.

У зв'язку з цим, лібералізація цін повинна була поєднуватися з послідовною антимонопольною політикою, а відміна державного фінансування мала бути замінена залученням приватних інвестицій за рахунок відповідної грошово-кредитної політики. Крім того, передчасна фінансова стабілізація засвідчила,

що не може бути здорових фінансів без здорової економіки. Тому, як свідчить світовий досвід, фінансова і макроекономічна стабілізація мають або проводитися одночасно, або фінансова стабілізація має проводитися з деяким запізненням від макроекономічної стабілізації. Саме неврахування цього, призвело до високих процентних ставок, знецінення інвестиційних ресурсів та зменшення обігових коштів підприємств.

Варто зазначити, що ринкові перетворення, які пов'язані з лібералізацією економіки, були розпочаті ще в СРСР в 1987–1991 рр. Їх наслідком стало інфляційне зростання цін, що зумовлене спекуляціями на ринку ресурсів монополістами, використанням підприємствами прибутку і амортизаційних відрахувань на зростання заробітної плати працівників та ін. У зв'язку з цим, подальша лібералізація цін, яка розпочалася у 1992 році, розглядалася як спосіб боротьби з інфляцією. Однак вона не принесла очікуваних результатів, оскільки була проведена без демонополізації економіки і створення відповідних інституціональних форм регулювання економіки, що притаманні ринковій системі. Замість встановлення конкурентних відносин між суб'єктами господарювання та рівноважних цін, мало місце посилення монополізму та встановлення монопольних цін під зростаючі витрати виробництва. Отже, лібералізація цін, що відбувалася в Україні в 1992-1994 рр., було продовженням реформ, розпочатих ще в СРСР.

Однобічною була позиція реформаторів про виключно грошову причину інфляції, оскільки причинами зростання цін були переважно монопольне завищення цін на ресурси, інфляційні очікування населення і ін. Саме тому необхідно було задіяти комплекс заходів по зниженню інфляції до її оптимального рівня, і головна роль при цьому мала належати державному регулюванню.

Про такі наслідки лібералізації цін попереджали вчені групи «Анженда». Вони вважали, що «в економіці з сильними диспропорціями, яка властива зараз країнам Центральної та Східної Європи, радикальна лібералізація цін буде мати для економічної реконструкції швидше руйнівні, ніж створювальні наслідки. Лібералізувати тут треба поступово, утримуючи рівень цін за допомогою державних регуляторів у межах, що стимулює пропозиції і не наносить непоправної шкоди попиту. Анархічна лібералізація лише дестабілізує виробництво і ринок... Роль держави в здійсненні реформ величезна. ... не лише ринкова конкуренція, а й функції держави вирішують проблеми макроекономічного регулювання» [2, с. 110].

Не можна оцінити позитивно і практику приватизації в Україні, яка не лише не сформувала ефективного власника, а й не забезпечила підвищення ефективності господарювання. Безшоштовна приватизація за допомогою приватизаційних сертифікатів призвела до знецінення національного багатства відносно світових цін та його перерозподілу на користь невеликої частини людей. Якщо ринкові реформи передбачають спочатку первісне нагромадження капіталу з метою подальшої приватизації, то у нас сама приватизація разом з інфляцією стали способами первісного нагромадження капіталу. Тобто, по суті, проведені заходи з приватизації були неринковими.

Приватизація повинна була проводитися поступово, в міру нагромадження первісного капіталу (а це процес тривалий) та з урахуванням доцільності процесів приватизації до того чи іншого об'єкту (особливо щодо великих підприємств). Крім того, до проведення приватизації слід було здійснити реструктуризацію підприємств, яка мала б сприяти побудові раціональної структури економіки. І звичайно, що ці функції мала взяти на себе держава.

Таким чином, хоча і необхідно врахувати на початку реформування вплив розриву зв'язків між Україною і країнами колишнього СРСР, які довгий час функціонували як єдина народногосподарська система, та успадкованого стану економіки, проте все ж таки подальше падіння виробництва і його тривалість зумовлена діями, а деколи і «бездіяльністю» держави, спричиненою ейфорією всесильності ринку та безальтернативним потуранням рекомендаціям іноземних радників через залежність від західного капіталу. Це ще раз свідчить про те, що держава безпідставно відмовилася від цілеспрямованого регулювання ринкових відносин та від економічної підтримки найважливішої галузі економіки – сільського господарства. Таким чином, при здійсненні реформ мало місце не розуміння того, що ринкова трансформація економіки – не самоціль, а засіб побудови ринкової економіки, а кінцевою метою аграрних трансформацій є не формування господарських структур ринкового типу, а досягнення на цій основі стійкого економічного зростання.

Основним прорахунком при проведенні трансформаційних перетворень була неналежна увага до інституційних перетворень та неврахування інституціональних особливостей країни, її економіки. Було не враховано рекомбінаційний потенціал економіки, під яким ми розуміємо трансформаційні можливості економіки, які впливають на терміни ринкових перетворень в економіці і визначають поведінку суб'єктів господарювання в умовах трансформації економічної системи. Вони визначаються групою формальних та неформальних інститутів, серед яких: наявність інфраструктури, історичні традиції, ділова культура, психологічна готовність населення, тип мислення у суспільстві, довіра до уряду, норми поведінки і т.д.

Виходячи з вищесказаного, всі причини аграрної кризи можна поділити на три групи: 1) об'єктивні, що зумовлені успадкованим станом економіки та стали наслідком відриву України від Радянського Союзу; 2) суб'єктивно-об'єктивні причини, що викликані ринковою трансформацією економіки; 3) суб'єктивні, що спричинені прорахунками та помилками при реформуванні адміністративно-командної системи. Ці причини викликані сукупністю економічних, політичних, соціальних, організаційних та інституційних чинників).

І все ж, незважаючи на всі нинішні негаразди вітчизняного сільського господарства, повернення до

попередньої адміністративної, одержавленої системи господарювання поки не відбудеться. Модель «шокової терапії» при проведенні реформ забезпечила неможливість повернення до старої економічної системи. Крім того, за відсутності ринку відбувається ігнорування об'єктивних умов розвитку суспільного виробництва, набувають формального характеру товарно-грошові відносини. У результаті не можуть відбуватися безперервні відтворювальні цикли та загальний економічний розвиток. Навіть з цього боку безальтернативність ринкових відносин є очевидною. Крім того, як показує світовий досвід, альтернативи приватній власності і приватним формам господарювання як найефективнішому важелю мотивації поки що немає.

Таким чином, при проведенні ринкових реформ було не враховано, що ідеальною моделлю прогресивного розвитку є модель послідовного і планомірного сходження від нижчих до вищих щаблів з врахуванням інституціональних особливостей країни. Зараз же потрібно налаштуватися на пошук ефективних механізмів та економічних важелів регулювання ринкових відносин. Подальші аграрні трансформації повинні здійснюватися при посиленні регулюючого впливу держави та стимулюючої дії ринкових відносин з поворотом всієї господарської системи до проблем сільського господарства та потреб селян.

Література

1. Інноваційна стратегія українських реформ / [Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П.]. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
2. Лукинов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / Лукинов І. І. – К. : Інститут економіки НАН України, 1997. – 456 с.
3. Пахомов Ю. Реформи в Україні та Східній Європі: порівняльний аналіз / Ю. Пахомов // Розбудова держави. – 1998. – № 3/4. – С. 26–31.
4. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Інститут економічного прогнозування; за редакцією академіка НАН України В. М. Гейця. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
5. Юрчишин В. До аналізу причин і наслідків занепаду сільського господарства / В. Юрчишин // Економіка України. – 2001. – № 2. – С. 54–62.

Надійшла 10.03.2011

УДК 658.8:658

Д. М. ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ
Хмельницький національний університет

РОЗВИТОК КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД МІЖНАРОДНОГО МАРКЕТИНГУ

В статті розглядаються особливості побудови сучасної концепції міжнародного маркетингу, визначаються типи та форми міжнародного маркетингу, наводяться характерні особливості між поняттями експорту та міжнародного маркетингу, а також даються рекомендації щодо ефективного виходу вітчизняних підприємств на міжнародні ринки.

The features of construction of modern conception of the international marketing are examined in the article, types and forms of the international marketing are determined, characteristic features are pointed between the concepts of export and international marketing, and also given recommendation in relation to the effective output of domestic enterprises to the international markets.

Ключові слова: міжнародний маркетинг, інтернаціоналізація, експортний маркетинг, імпортерний маркетинг, транснаціональний маркетинг.

Постановка проблеми. Міжнародний маркетинг є одним з найважливіх напрямків, в яких розвивається наука і практика маркетингу, набуваючи відносну самостійність. В значній мірі правомірно говорити, що міжнародний маркетинг являється «вищою школою» маркетингу. Таке твердження являється справедливим не тільки тому, що експорт у всі часи відзначався високим рівнем організації торгівельної справи. Справа в тому, що підприємства, які працюють на світовий ринок, раніше від інших почали втілювати досягнення маркетингу. Експортні підприємства, які виробляють засоби споживання, з давніх пір могли розраховувати на успіх при високому рівні ринкової орієнтації. Тому задовго до виникнення маркетингу як науки вони користувались методами, які ввійшли і послідовно удосконалюються в системі маркетингу.

Аналіз останніх досліджень. Окресленою проблемою займалися такі вітчизняні та іноземні науковці, як Бернар Верб, Коллі Ман-Клод [1], Гончарук В.А. [2], Маштабей В.Я. [3], Новицкий В.Е. [4], Носкова І.Я., Максимова Л.М. [5], Стефенсон Р. [6], Циганкова Т.М. [7], Черкасов В.Е. [8]. Проте існує багато невизначеностей в теоретичному обґрунтуванні концепції маркетингу, чим і зумовлене наше дослідження.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження стало дослідження і обґрунтування концепції міжнародного маркетингу для розширення можливостей подальших ґрунтовних розробок в цьому напрямку.